

نگاهی به طب سنتی در دارالشفای آستان قدس رضوی در عصر صفوی (بررسی هفت روز از اسناد روزنامه دارالشفاء)

حمیده شهیدی*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۵/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱/۱۸

چکیده

دارالشفاء، نام مرکز درمانی‌ای است که در جوار حرم حضرت علی بن موسی‌الرضا، امام هشتم شیعیان در مرکز شهر مشهد مقدس، واقع شده است. در این مقاله، جهت معرفی دارالشفاء و نیز معرفی نمونه‌ای از اسناد داروهای گیاهی - که بازتابی از طب سنتی در آن دوران است - به بررسی اسناد روزانه، مربوط به برآورد هزینه هفت روز از مرکز دارالشفاء پرداخته می‌شود. پس از بررسی ساختار ظاهری اسناد، با پردازش محتوای آن‌ها، زوایائی از چگونگی خدمات‌رسانی و ساختار دارالشفاء، تبیین می‌گردد.

کلید واژه‌ها:

دارالشفاء / طب سنتی / گیاهان داروئی / صفویان / مراکز درمانی

سیریل الگود، نویسنده کتاب طب در دوره صفویه، با تحلیلی از اوضاع پزشکی و بیمارستان‌های مختلف در شهرها در عصر صفوی، به این نتیجه رسیده که مراکز درمانی وابسته به مساجد و اماکن مقدس، در مقایسه با دیگر بیمارستان‌ها، مجهزتر و فعال‌تر بوده است. (الگود، ۱۳۵۷، ص ۳۵) اسناد ارزشمند دوره صفوی مربوط به مجموعه دارالشفای - که در آرشو مدیریت اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود - این امر را تأیید می‌نماید.

اسناد مذکور، نشان‌دهنده آن است که به واسطه امام رضا(ع)، مرکز درمانی‌ای در جوار حرم آن بزرگوار ایجاد شده است. از این رو، نیکوکاران با نیت خیر، جهت رفاه حال بیماران امکاناتی فراهم می‌ساختند؛ به طوری که در سال ۹۳۱ق، «عتیق علی بن احمد ملک اسماعیل طوسی الاصل اردوبادی»، املاکی وقف آستانه کرد و بخشی از درآمد آن را برای بیماران فقیر اختصاص داد. (بسطامی، ۱۳۱۵ق، ص ۴۱۷)

علاوه بر افراد نیکوکار، هیئت حاکم نیز جهت تقویت و گسترش آستان مقدس امام رضا(ع)، عنایت خاصی نشان می‌داد. چنان‌که بنابر نوشته عالم‌آرای عباسی، شاه تهماسب اول، جهت رتق و فتق امور آستان قدس، افراد برجسته و شایسته را به کار می‌گمارد. وی، «حکیم عمادالدین محمود»، از پزشکان نام‌آور آن زمان را، به امر طبابت بیماران دارالشفای آستان قدس، برگماشت. (اسکندربیک ترکمان، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۶۸)

اسناد موجود، درباره دارالشفای آستان قدس رضوی، شامل برآورد هزینه‌ها و امور حسابداری این مجموعه است. بخشی از این اسناد، مربوط به مخارج روزانه دارالشفاست که شامل هزینه داروهای گیاهی، امکانات رفاهی و تغذیه بیماران می‌باشد. جهت تبیین و معرفی موضوع دارالشفای نیز معرفی نمونه‌ای از اسناد داروهای گیاهی - که بازتابی از طب سنتی در آن دوران است - به بررسی اسناد روزانه، مربوط به برآورد هزینه هفت روز از مجموعه دارالشفای پرداخته می‌شود. (ساکماق: ۳۳۵۲۲، صص ۴۷-۶۰)

الف- ساختار ظاهری اسناد

در اسناد موردنظر، هزینه روزانه مجموعه دارالشفای، از روز جمعه بیست و سوم ماه صفر تا روز پنجشنبه، سلخ (آخر) ماه صفر سال ۱۰۸۹ق. برآورد شده است. نوع نگارش اسناد، به خط دیوانی و اعداد و ارقام آن، به خط سیاق^۱ است و خواندنش قدری دشوار می‌باشد.

در سربرگ اسناد، «روزنامه^۲ جمع و خرج صاحب جمعان^۳ بیوتات^۴ سرکار فیض آثار^۵ شهر صفر ۱۰۸۹»، ذکر شده است. از آن‌جا که در این دوره، در کنار سال قمری، سال ترکی نیز آورده می‌شد، از سال یونتیل به عنوان هفتمین سال ترکی نام برده شده است.^۶

در سطر بعد، روزهای هفته همراه با روز ماه، به خط عربی به این ترتیب ذکر شده است: فی‌الجمعه ۲۳ صفر، فی‌السبت ۲۴ صفر، فی‌الاحد ۲۵ صفر، فی‌الاثنين ۲۶ صفر، فی‌الثلاثاء ۲۷ صفر، فی‌الاربعاء ۲۸ صفر، فی‌الخمیس ۲۹ صفر.

بعد از ذکر نام صاحب جمع، تحت عنوان کلی معالجه، نام گیاهان دارویی و نیز هزینه‌های دیگر، ذکر شده است.

اسناد، شامل ۲ مهر مستطیل شکل و یک مهر بیضی شکل است. یکی از مهرها، متعلق به متولی وقت است که با سجع «تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷»، بر روی سند ضرب شده است. دومین مهر، با سجع «یا اکرم الاکرمین»، متعلق به حکیم دارالشفاست. مهر دیگر نیز با سجع «سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴»، متعلق به ناظر آستان قدس است. دارنده مهر «یا امام جعفر ادرکنی»، برای نگارنده مشخص نیست!

ب- بررسی محتوای سند

اگرچه اسناد موردنظر، در زمینه مسائل حسابداری و هزینه‌های دارالشفاست و اطلاعات مبسوطی ارائه نمی‌دهد، با این حال می‌توان با پردازش محتوای آن، زوایائی از چگونگی خدمات‌رسانی و ساختار دارالشفای را تبیین و معرفی کرد.

۱. خدمات رسانی در دارالشفاء

باتوجه به اسناد، مجموعه درمانی وابسته به آستان قدس، دارای تشکیلات منظم و حساب شده‌ای بوده که خدمات درمانی و رفاهی به بیماران ارائه می‌داده است. در این اسناد، ذیل عبارت معالجه، ابتدا هزینه مربوط به بیماران متفرقه و آن‌گاه هزینه بیماران دارالشفاء محاسبه شده است. این امر، نشان‌دهنده آن است که از دیدگاه درمانی، بیمارستان به دو بخش تقسیم می‌شده است:

بخش نخست، مربوط به بیماران متفرقه، یعنی همان بیمارانی بوده که طبیب، به صورت سرپائی آنان را معاینه و تجویز دارو می‌کرده است. بخش دوم بیماران دارالشفاء، بیماران بستری بوده‌اند که علاوه بر گرفتن دارو، از خدمات دیگر نیز بهره‌مند می‌شده‌اند.

باتوجه به مهری که بر روی اسناد موردنظر ضرب شده است، مجموعه دارالشفاء، دارای طبیبی بود که به او حکیم می‌گفته‌اند. داروها، بر طبق نسخه حکیم تهیه، نگهداری و به بیماران تجویز می‌شده است. در این اسناد، به طور روزانه از غذائی تحت عنوان «مزوره» یاد شده است که به بیماران بستری داده می‌شده و در واقع، نوعی آش بوده که دهخدا از آن به عنوان «آش پرهیز» یاد کرده است.

این واژه، به معنای دروغ و تزویر است. علت نامگذاری غذای بیماران به عنوان مزوره، آن بوده که به قولی «طعامی است که صورت طعام معلوم دارد ولکن در حقیقت، آن نیست و بیمار را بدان بفرینند»؛ یا به قولی دیگر، «آنچه از قسم غذا برای تسلی بیمار پزند و طعام نرم که مریض را دهند».^۷

هزینه پخت مزوره، بجز یک روز - که ۱۰۲ دینار ذکر شده - در مابقی روزها ۹۰ دینار است. موادی که در پختش به کار رفته، همراه با قیمت آن، عبارت است از:

- مرغ یک قطعه ۶۰ دینار (در روز جمعه ۲۳ صفر، ۷۲

دینار ذکر شده است).

- سبزی و بادام ۲۴ دینار.

- زرشک ۶ دینار.

- بهای سوخت جهت پخت غذا - که در سند، از آن

به عنوان هیمه یاد شده است - ۶۰ دینار.

علاوه بر تأمین غذا، میوه نیز جزو برنامه تغذیه‌ای بیماران بستری بوده و تحت عنوان «میوه آخر روز» ذکر شده است. در اسناد مذکور، در روز جمعه و روز چهارشنبه مصادف با ۲۸ صفر، سالروز رحلت پیامبر اکرم (ص)، بیماران متفرقه، پذیرش نشده‌اند. از این رو، به نظر می‌رسد دارالشفاء در روزهای جمعه و ایام خاص، تعطیل بوده و تنها به بیماران بستری خدمات ارائه می‌کرده است.

۲. گیاهان داروئی و داروخانه دارالشفاء

با بررسی کلی اسناد مربوط به دارالشفای آستان قدس، مشخص می‌شود که این مجموعه، در دوره صفوی مستقل نبوده و تحت نظر شربتخانه، از بخش‌ها و بیوتات داخلی آستان قدس، اداره می‌شده است. بخشی از وظیفه شربتخانه، مربوط به امور غذائی و تغذیه است و در آن، انواع چاشنی‌ها، مربیات، حلویات و افسره‌ها - که جنبه خوراکی داشتند - تهیه و نگهداری می‌شده است.

بخش دیگر از وظیفه شربتخانه در آستان قدس، انجام امور مربوط به بیماران و اداره دارالشفاء بوده که حکم داروخانه آن را نیز داشته است و در آن، داروهای گیاهی چون انواع تریاقات،^۸ جوارشات،^۹ معاجین^{۱۰} و سفوفات^{۱۱} تهیه و نگهداری می‌شده است. صاحب جمع شربتخانه، ریاست آن را به عهده داشت که به عنوان شربتدار، از آن یاد می‌شود. در اسناد موردنظر، «حاجی شمس‌الدین محمد شربتدار»، به عنوان صاحب جمع شربتخانه ذکر شده که پاسخگوی جمع و خرج شربتخانه بوده است.

به نظر می‌رسد، اگرچه دارو با نظر پزشک تجویز می‌شد، ولی به دست شربتدار تهیه و ساخته می‌شده است. در واقع، در آن دوره حکیم و شربتدار، یک تیم پزشکی را تشکیل می‌داده‌اند. همان‌گونه که پیش‌تر ذکر شد، بر روی اسناد موردنظر، یکی از مهرهای ضرب شده مربوط به حکیم دارالشفاست. وی، علاوه بر ضرب مهر، این عبارت را نیز نگاشته است: «به موجبی که قلمی

شد، از قرار نسخه اینجانب است.» این امر، نشان‌دهنده آن است که سیاهه روزانه مربوط به هزینه ارقام داروئی، می‌بایست به مهر حکیم می‌رسیده و این امر - که ارقام ذکر شده بر طبق نسخه بوده - تأیید می‌شده است.

در این اسناد، نخست قیمت کل داروهای گیاهی در ذیل عنوان معالجه ذکر شده، آن‌گاه نام‌ها، مقدار و قیمت هر دارو، آمده است. در جدول زیر، قیمت و تعداد داروها ذکر شده است:

با جمع اعداد به دست آمده، هزینه دارو جهت بیماران در طی هفت روز، ۹۹۴۱ دینار می‌باشد.

باتوجه به تنوع گیاهان داروئی ذکر شده در اسناد، می‌توان پی‌برد که ایران، از دیرزمان از لحاظ گیاهان داروئی، توانمندی کم‌نظیری داشته است. با این حال، برخی از داروها نام یونانی دارند، نظیر فندادیقون و افیون که به فارسی تریاک گفته می‌شود؛ یا وجود داروهای نظیر تیواج خطائی و ریوند چینی، نشان‌دهنده بهره‌گیری ایرانیان

از طب یونانی و ورود گیاهان داروئی از کشورهای دیگر به‌رغم گوناگونی گیاهان داروئی در کشور بوده است.

با بررسی خاصیت درمانی گیاهان داروئی یاد شده در اسناد موردنظر، این داروها جهت درمان عارضه‌های ساده به عنوان داروهای با اثر مقوی، مُدّر، معرّق، نرم‌کننده سینه، ملین و اشتهاآور بوده و به صورت شربت دم‌کرده، جوشانده و یا به شکل قرص، استفاده می‌شده است.

در مجموع، با بررسی و پردازش اسناد روزانه برآورد هزینه هفت روز از مجموعه دارالشفای آستان قدس در عصر صفوی، می‌توان به این نتیجه رسید که دارالشفاء، به دلیل وابستگی به مرقد مطهر امام رضا(ع)، پر رونق و فعال بوده است.

از سوی دیگر، وجود داروهای گیاهی که به گونه‌ای منظم مقدار آن نیز ذکر شده است، خود، نمایانگر چگونگی بهره‌گیری از طب سنتی و به‌کارگیری داروهای گیاهی در سده دهم و یازدهم هجری قمری است.

پنجشنبه ۲۹ صفر	چهارشنبه ۲۸ صفر	سه شنبه ۲۷ صفر	دوشنبه ۲۶ صفر	یکشنبه ۲۵ صفر	شنبه ۲۴ صفر	جمعه ۲۳ صفر	
۲۲۷۴ دینار	۶۳۲ دینار	۱۹۲۹ دینار	۱۳۹۹ دینار	۱۰۲۹ دینار	۲۰۶۴ دینار	۶۱۴ دینار	قیمت کل
۳۰ نوع ۱۴۷۹ دینار	-	۳۱ نوع ۱۲۹۷ دینار	۲۳ نوع ۷۶۷ دینار	۱۸ نوع ۳۵۵ دینار	۳۰ نوع ۱۰۲۸ دینار	-	تعداد داروها و قیمت آن در بخش بیماران متفرقه
۲۶ نوع ۷۹۵ دینار	۲۳ نوع ۶۳۲ دینار	۲۳ نوع ۶۳۲ دینار	۲۳ نوع ۶۳۲ دینار	۲۶ نوع ۶۷۴ دینار	۳۲ نوع ۱۰۳۶ دینار	۱۹ نوع ۶۱۴ دینار	تعداد داروها و قیمت آن در بخش بیماران بستری

جدول شماره ۱

هو

روزنامه جمع و خرج صاحب جمعان سرکار فیض آثار سنه یونتئیل

[شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹]

فی الجمعه

۲۳ صفر

فضیلت پناه حاج الحرمین، حاجی شمس الدین محمد شربتدار، عن خرج

۱۲ تومان و

۲۸۶۳ دینار

معالجه

۸۱۳ دینار

مـ زوره

۱۰۲ دینار

سبزی و بادام

۲۴ دینار

مرغ

۷۲ دینار

زرشک

۶ دینار

بهای هیمه جهت بیماران

۶۰ دینار

[مهرها]:

– سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴

– تقی الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷

– یا اکرم الاکرمین

معالجه

۶۵۱ دینار

فلاسفه

۵ سیر / ۸ دینار

گلقدن

۳ سیر / ۵۴ دینار

نوش دارو

۷ سیر / ۳۵ دینار

معجون خیار شنبر

۵ سیر / ۶۰ دینار

شربت فواکه

۳ سیر / ۴۰ دینار

شربت گل گاوزبان

۳ سیر / ۳۰ دینار

تخم هندی

۳ سیر / ۱۲ دینار

سفوف سورنجان

۳ سیر / ۳۰ دینار

تریاق فاروق

۴ سیر / ۷۵ دینار

کوکنار

۶ دینار

کمونى

۵ سیر / ۸ دینار

سکنجین

۳ سیر / ۳۶ دینار

شربت زوفا

۳ سیر / ۴۵ دینار

سفرجلى مسهل

۵ سیر / ۶۰ دینار

معجون کندر

۶ سیر / ۲۴ دینار

دواء المسک حار

۲ سیر / ۳۶ دینار

قند

۵ سیر / ۱۲ دینار

قرص بنفشه

۲ سیر / ۲۰ دینار

جوارش عود

۶ سیر / ۳۶ دینار

میوه آخر روز

۲۴ دینار

هو
روزنامه جمع و خرج صاحب جمعان سرکار فیض آثار سنه یونت نبل
شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹
فی السبت
۲۴ صفر
فضیلت پناه
حاج الحرمین حاجی شمس الدین محمد شربتدار، عن خرج
۱۲ تومان و
۵۰۷۷ دینار
معالجه
۲۰۶۴ دینار
جهت بیماران متفرقه ۱۰۳۲ دینار

صندل سفید و غیره		قرص بنفشه و غیره ۱۳۳ دینار	
صندل سفید [ناخوانا]	۵ سیر / ۲۵ دینار	قرص بنفشه	۲ سیر / ۲۰ دینار
۳ سیر / ۱۵۰ دینار	برگ مورد	هل	۳ سیر / ۳۰ دینار
آمله پرورده	۵ سیر / ۳۰ دینار	اطریفل گشنیزی	۲ سیر / ۶۰ دینار
۳ سیر / ۴۰ دینار	ایارج فیکرا	معجون خیار شنبدر و غیره	۲۹۲ دینار
صمغ عربی	۲۰ دینار	فنداویقون	۵ سیر / ۶۰ دینار
فلاسفه و غیره	۱۷۲ دینار	کاسرالریاح	۳ سیر / ۱۲ دینار
تخم به	۳ سیر / ۳۶ دینار	نوشارو	۳ سیر / ۱۵ دینار
۳ سیر / ۱۵ دینار	روغن بادام	عود	۵ سیر / ۳۰ دینار
عرق بیدمشک	۳ سیر / ۱۸ دینار	شربت بنفشه و غیره	۵۰ دینار
۵۰ دینار	[ناخوانا]	بنفشه	۳ سیر / ۳۰ دینار
[ناخوانا]	۳ سیر / ۴۸ دینار	گل گاو زبان	۱۰ سیر / ۲۰ دینار
۵ دینار	دواء المسک سرد و غیره	قرص طباشیر قابض	۱۸ دینار
۱۳۸ دینار	سرد	معجون کاسرالریاح	۶ سیر / ۳۰ دینار
گرم	۳ سیر / ۴۸ دینار	جوارش عود	۴ سیر / ۲۴ دینار
۵ سیر / ۹۰ دینار	دواء المسک سرد و غیره	قرص طباشیر ملین	۳ سیر / ۲۵ دینار

جهت بیماران دارالشفاء ۱۰۳۶ دینار

سکنجبین	گلقدن	قرص طباشیر قابض	رب به
۳ سیر / ۲۴ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۱۸ دینار	۳ سیر / ۲۰ دینار
سوف سورنجان	قرص بنفشه	معجون کاسرالریاح	اطریفل
۳ سیر / ۳۰ دینار	۴۰ دینار	۶ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۱۲ دینار
دواء المسک جار	دواء المسک بارد	جوارش عود	نوشارو
۲ سیر / ۳۶ دینار	۳ سیر / ۷۲ دینار	۴ سیر / ۲۴ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
شربت فواکه	اطریفل	قرص طباشیر ملین	سفر جلی مسهل

۲۰ دینار	۱۰ سیر / ۱۶ دینار	۲۴ دینار	۵ سیر / ۶۰ دینار
[ناخوانا]	فلونیا	روغن بادام	تخم به
۲ سیر / ۱۰ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
پوسن هلیله زرد	ریوند چینی	ترنجبین	فلوس خیارشبر
۲ سیر / ۴ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار
دارچین	هل	زعفران	فلفل
۲ سیر / ۴۸ دینار	۱۰ دینار	۶۰ دینار	۳ سیر / ۲۴ دینار
گلاب	کونکار	افیون	میوه آخر روز
۱۲۰ دینار	۶ دینار	۱۲ دینار	۲۴ دینار
			عرق بیدمشک
			۱۰۰ دینار

مزوره و غیره

۱۲ تومان / ۳۰۱۳ دینار

بهای هیمه جهت مزوره
۶۰ دینار

مزوره
۹۰ دینار

سزی و بادام
۲۴ دینار

مرغ
یک قطعه / ۶۰ دینار

زرشک
۶ دینار

[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴
- تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷

- یا اکرم الاکرمین
- یا امام جعفر ادرکنی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

هو

روزنامه جمع و خرج صاحب جمعان سرکار فیض آثار سنه یونت نبل

شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹

فی الاحد

۲۵ صفر

فضیلت پناه حاج الحرمین حاجی شمس الدین محمد شربتدار، عن خرج

۱۲ تومان و ۶۲۵۶ دینار

معالجـه

۱۰۲۹ دینار

جهت بیماران متفرقه ۳۵۵ دینار

روغن بادام و غیره ۸۷ دینار		تریاق اربعه و غیره ۱۰۵ دینار	
تیواج خطائی	روغن بادام	اطریفل گشنیزی	تریاق اربعه
۲ سیر / ۲۰ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار	۵۰ سیر / ۲۴ دینار	۳ سیر / ۱۵ دینار
عرق بیدمشک	کمونى	نوشدارو	فلاسفه
۲۵ دینار	۳ سیر / ۲۴ دینار	۱۰ سیر / ۵۰ دینار	۱۰ سیر / ۱۶ دینار
شربت بنفشه و غیره ۴۵ دینار	بنفشه	کاسر الریاح	معجون کندر و غیره ۶۶ دینار
زوفا	۳ سیر / ۱۵ دینار	۱ سیر / ۵ دینار	کندر
۱۰ سیر / ۲۰ دینار	خشخاش	اسقف	۴ سیر / ۱۶ دینار
بیض	۵ سیر / ۱۰ دینار	۲ سیر / ۲۰ دینار	زوفا
	تخم به	دواء المسک	۵ سیر / ۲۵ دینار
	۲ سیر / ۱۰ دینار	۴۲ دینار	
		گرم	سرد
		۱ سیر / ۱۸ دینار	۱ سیر / ۲۴ دینار

جهت بیماران دارالشفـا

۶۷۴ دینار

سکنجبین	گلقدن	قرص طباشیر	رب به
۳ سیر / ۲۴ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۱۸ دینار	۳ سیر / ۲۰ دینار
سفوف سورنجان	قرص بنفشه	معجون کاسر الریاح	اطریفل
۳ سیر / ۳۰ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار	۶ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۱۲ دینار
دواء المسک حار	دواء المسک بارد	جوارشی عود	نوشدارو
۲ سیر / ۳۶ دینار	۴ سیر / ۷۲ دینار	۴ سیر / ۲۴ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
شربت فواکه	اطریفل	قرص طباشیر ملین	سفر جلی مسهل
۲۰ دینار	۱۰ سیر / ۱۶ دینار	۲۴ دینار	۵ سیر / ۶۰ دینار
[ناخوانا]	فلونیا	روغن بادام	تخم به
۲ سیر / ۱۰ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار	۶ سیر / ۲۵ دینار
پوست هلیله زرد	ریوند چینی	ترنجبین	فلوس خیارشیر
۴ سیر / ۴ دینار	۴ سیر / ۳۶ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار
	کوکنار	افیون	میوه آخر روز
	۶ دینار	۱ سیر / ۱۲ دینار	۲۴ دینار

مزوره و غیره

۱۲ تومان و ۵۲۲۷ دینار

بهای هیمة جهت مزوره
۶۰ دینار

مزوره
۹۰ دینار

سبزی و بادام
۲۴ دینار

مرغ
۶۰ دینار
زرشک
۶ دینار

[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴
- تقی الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷
- یا اکرم الاکرمین
- یا امام جعفر ادرکنی

هو

روزنامه جمع و خرج صاحب جمعان سرکار فیض آثار سنه یونت ٹیل

شہر صفر بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹

فی الاثنین

صفر ۲۶

فضیلت پناه

حاج الحرمین، حاجی شمس الدین محمد شربتدار، عن خرج

۱۲ تومان و ۷۸۵۰ دینار

معالجہ

۱۸۹۹ دینار

جہت بیماران متفرقہ ۹۶۷ دینار

نوٹسدارو و غیرہ ۷۰ دینار		ریوند چینی و غیرہ ۶۳ دینار	
نوٹسدارو	تحفہ بہ	طباشیر	ریوند چینی
۵ سیر / ۲۵ دینار	۳ سیر / ۱۵ دینار	۴ سیر / ۱۸ دینار	۱ سیر / ۱۸ دینار
فلاسفہ	روغن کاسر الریاح	عرق کاسنی	روغن بادام
۳ سیر / ۲۴ دینار	۵ سیر / ۶ دینار	۱۵ دینار	۲ سیر / ۱۲ دینار
شوہرٹ گاو زبان و غیرہ ۹۳ دینار	شوہرٹ گاو زبان	معجون فندادیقون و غیرہ ۱۳۱ دینار	فندادیقون
زوفاف	۷ سیر / ۱۵ دینار	کندر	۴ سیر / ۲۴ دینار
سکتجنبین	۵ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۲ دینار	اسقف
بیض	۳ سیر / ۴۸ دینار	زوفاف	۲ سیر / ۲۰ دینار
دواء المسک ۲۴۰ دینار	خشخاش	تریاق اربعہ	خیار شنبر
گرم	۵ سیر / ۱۰ دینار	۱ سیر / ۵ دینار	۵ سیر / ۶۰ دینار
سرد	دواء المسک ۲۴۰ دینار	ترنجبین ۳۹ دینار	ترنجبین
۷ سیر / ۱۶۸ دینار	۴ سیر / ۷۲ دینار	فلوس خیار شنبر	۳ سیر / ۲۷ دینار
اطریفل ۷۳ دینار	گشنیزی	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	پوست ہلیلہ زرد و غیرہ ۵۷ دینار
۳ سیر / ۳۶ دینار	۳ سیر / ۳۷ دینار	ہلیلہ کاملی	ہلیلہ زرد
		۶ سیر / ۴۵ دینار	۶ سیر / ۱۲ دینار
جہت بیماران دارالشفاف ۶۳۲ دینار			
سکتجنبین	گلقدن	قرص طباشیر قابض	رب بہ
۳ سیر / ۲۸ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۱۸ دینار	۳ سیر / ۲۰ دینار
سفوف سورنجان	قرص بنفشہ	معجون کاسر الریاح	اطریفل
۳ سیر / ۳۰ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار	۶ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۱۲ دینار
سفر جلی مسهل	دواء المسک بارد	جوارش عود	نوٹسدارو
۵ سیر / ۶۰ دینار	۳ سیر / ۷۲ دینار	۴ سیر / ۲۴ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
تخم بہ	شوہرٹ فواکہ	قرص طباشیر ملین	دواء المسک حار
۳ سیر / ۱۵ دینار	۷ سیر / ۲۰ دینار	۲۸ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار
ترنجبین	فلوس خیار شنبر	فلونیا	روغن بادام
۱۰ سیر / ۱۶ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار
افیون	میوہ آخر روز	پوست ہلیلہ زرد	ریوند چینی

۱۲ دینار

۲۸ دینار

۲ سیر / ۴ دینار

۲ سیر / ۳۶ دینار

مـزوره و غـیره

بهای هیمة جهت مزوره بیماران
۶۰ دینار

مزوره

۹۰ دینار

سبزی و بادام

۲۴ دینار

مرغ

۶۰ دینار

زرشک

۶ دینار

[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴

- تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷

- یا اکرم الاکرمین

- یا امام جعفر ادرکنی

پروژه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

هو
روزنامه جمع و خرج صاحبجمعان سرکار فیض آثار سنه یونت نبل
شهر صفر بالخیر و الظفر سنه ۱۰۸۹

یوم الثلثا

۲۷ صفر

فضیلت پناه

حاجی الحرمین، حاجی شمسالدین محمد شریبندار، عن خرج

۱۲ تومان و ۹۸۸۸ دینار

معالجہ

۱۹۲۹ دینار

جهت بیماران متفرقه ۱۲۹۷ دینار

شربت خشخاش و غیره ۷۶ دینار		معجون کندر و غیره ۲۴۱ دینار	
سکنجبین	خشخاش	تریاق اربعه	کندر
۳ سیر / ۳۶ دینار	۵ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۵ دینار	۶ سیر / ۲۴ دینار
فلوس	گاو زبان	کاسرالریاح	زوفاف
۵ سیر / ۱۰ دینار	۵ سیر / ۱۰ دینار	۲۰ سیر / ۱۰۰ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار
	بنفشه	جوارش عود	اسقف
	۵ سیر / ۱۰ دینار	۷ سیر / ۴۲ دینار	۵ سیر / ۵۰ دینار
تحفه خرفه و غیره		نوشدارو و غیره	
۲۴۵ دینار		۳۸۱ دینار	
عرق کاسنی	تحفه خرفه	فلاسفه	نوشدارو
۱۵ دینار	۸ سیر / ۵۰ دینار	۶ سیر / ۷۲ دینار	۳ سیر / ۷۵ دینار
[ناخوانا]	سنای مکی	گلقد	کمون
۲ سیر / ۱۰ دینار	۲ سیر / ۶ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار	۶ سیر / ۸۴ دینار
[ناخوانا]	فلفل	ترنجبین	اطریفل
۵ دینار	۳ سیر / ۳۶ دینار	۵ سیر / ۶ دینار	۳ سیر / ۳۶ دینار
آش بچگان	افیون	روغن بادام	مغز خیار شنب
۷۵ دینار	۴ سیر / ۴۸ دینار	۵ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۶۰ دینار
قرص طباشیر قابض و غیره		دواء المسک	
۱۱۴ دینار		۲۴۰ دینار	
بنفشه	طباشیر قابض	گرم	سرد
۶ سیر / ۶۰ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۴ سیر / ۷۲ دینار	۷ سیر / ۱۶۸ دینار

جهت بیماران دارالشفای ۶۳۲ دینار

سکنجبین	گلقد	قرص طباشیر قابض	رب به
۳ سیر / ۲۴ دینار	۳ سیر / ۵۴ دینار	۱ سیر / ۱۸ دینار	۳ سیر / ۲۰ دینار
سفوف سورنجان	قرص بنفشه	معجون کاسرالریاح	اطریفل
۳ سیر / ۳۰ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار	۶ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۱۲ دینار
سفر جلی مسهل	دواء المسک بارد	جوارش عود	نوشدارو
۵ سیر / ۶۰ دینار	۳ سیر / ۷۲ دینار	۴ سیر / ۲۴ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
تخم به	شربت فواکه	قرص طباشیر ملین	دواء المسک حار

۳ سیر / ۱۵ دینار	۲۰ دینار	۱ سیر / ۲۴ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار
ترنجبین	فلوس خیارشنب	فلونیا	روغن بادام
۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۲ سیر / ۱۰ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار
افیون	میوه آخر روز	پوست هلیله زرد	ریوند چینی
۱۲ دینار	۲۴ دینار	۲ سیر / ۴ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار

مزوره و غیره

بهای هیمه جهت مزوره بیمار
۶۰ دینار

مزوره

۹۰ دینار

سبزی و بادام

۲۴ دینار

مرغ

۶۰ دینار

زرشک

۶ دینار

هو
 روزنامه‌چه جمع و خرج صاحب‌جمعان سرکار فیض آثار سنه یونت ثیل
 شهر صفر ۱۰۸۹
 فی الاربعاء
 ۲۸ صفر
 فضیلت پناه
 حاجی الحرمین، حاجی شمس‌الدین محمد شربندار، عن خرج
 ۱۳ تومان و ۶۶۶ دینار
 معالجسه و غیره
 ۷۸۲ دینار

معالجه	معالجه	معالجه
قرص طباشیر قابض	۱۸ دینار	رب به
سکنجبین	۳ سیر / ۲۴ دینار	۳ سیر / ۲۰ دینار
معجون کاسرالریاح	۶ سیر / ۳۰ دینار	گلقد
سفوف سورنجان	۳ سیر / ۳۰ دینار	۳ سیر / ۴۵ دینار
جوارش عود	۴ سیر / ۲۴ دینار	اطریف
سفر جلی مسهل	۵ سیر / ۶۰ دینار	۳ سیر / ۱۲ دینار
قرص طباشیر ملین	۲۴ دینار	قرص بنفشه
تخم به	۳ سیر / ۱۵ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار
فلونیا	۲ سیر / ۱۰ دینار	نوشدارو
ترنجبین	۱۰ سیر / ۱۲ دینار	۵ سیر / ۲۵ دینار
افیون	۱۲ دینار	دواء‌المسک بارد
میوه آخر روز	۲۴ دینار	۳ سیر / ۷۲ دینار
		دواء‌المسک حار
		۲ سیر / ۳۶ دینار
		شربت فواکه
		۲۰ دینار
		روغن بادام
		۳ سیر / ۱۸ دینار
		فلوس خیارشیر
		۱۰ سیر / ۱۲ دینار
		ریوند چینی
		۲ سیر / ۳۶ دینار
		پوست هیلبله زرد
		۲ سیر / ۴ دینار

موزره
 ۹۰ دینار
 سبزی و بادام
 ۲۴ دینار
 بهای هیمه جهت موزره بیماران
 ۶۰ دینار

هو

روزنامه‌چه جمع و خرج صاحب‌جمعان سرکار فيض آثار سنه يونت ثيل

شهر صفر ختم بالخير و الظفر سنه ١٠٨٩

في الخميس

٢٩ صفر

فضيلت پناه

حاجي الحرمين، حاجي شمس‌الدين محمد شربتدار

١٣ تومان و ٤٢٩٤ دينار

معالجته

٢٢٧٨ دينار

جهت بيماران متفرقه ١٤٧٩ دينار

فلفل و غيره

١٦٢ دينار

زعفران	فلفل
١ سير / ٦٠ دينار	٣ سير / ٣٦ دينار
تخم خرفه	قند
٦ سير / ٣٠ دينار	٣ سير / ٣٦ دينار
نوشدارو و غيره ٤٦٣ دينار	نوشدارو
فلاسفه	٣ سير / ٧٥ دينار
٦ سير / ٨٤ دينار	كموني
جالينوس	٧٢ دينار
٣ سير / ١١٢ دينار	اطريفل گشنيزي
افيون	٦ سير / ٧٢ دينار
٤ سير / ٤٨ دينار	دواء المسك بارد و غيره ٢٢٨ دينار
دواء المسك بارد و غيره ٢٢٨ دينار	بارد
حار	٥ سير / ١٢٠ دينار
٦ سير / ١٠٨ دينار	معجون كاسرالرياح
٣ سير / ١٠٨ دينار	٣٠ دينار
روغن گل سرخ و غيره ١٦ دينار	سكنجين
گل ...	٣ سير / ٣٦ دينار
٥ سير / ٦ دينار	جوارش عود
	٥ سير / ٣٠ دينار
	شربت بنفشه
	٧ سير / ١٠ دينار

جوز بوا و غيره

٦٥ دينار

موميائي	جوز بوا
٢٥ دينار	١٠ دينار
تمر هندی	ريوند چيني
٣ سير / ١٢ دينار	١ سير / ١٨ دينار
معجون كاسرالرياح و غيره ٢٢٩ دينار	كاسرالرياح
كندر	٤ سير / ٢٠ دينار
١٢ دينار	زوفاف
ترياق اربعه	٤ سير / ٢٠ دينار
٥ سير / ٤٥ دينار	عود
خيار شنبير	١٢ سير / ٧٢ دينار
٥ سير / ٦٠ دينار	شربت زوفاف و غيره ١٨٥ دينار
خشخاش	زوفاف
١٠ سير / ٢٠ دينار	٣ سير / ٣٠ دينار
نيلوفر	بنفشه
٣ سير / ٩٠ دينار	٣ سير / ٤٥ دينار
گللاب و غيره ١٣٠ دينار	گللاب
عرق بيدمشك	٣٠ دينار
١٠٠ دينار	

جهت بيماران دارالشفاف

٧٩٩ دينار

رب به	معجون كاسرالرياح	معجون زوفاف	شربت فواكه
٢ سير / ١٠ دينار	٦ سير / ٣٠ دينار	٤ سير / ٢٠ دينار	٢٠ دينار
شربت زوفاف	سكنجين	گلقند	قرص طباشير قابض
١٠ سير / ٢٠ دينار	٣ سير / ٣٦ دينار	٤ سير / ٧٢ دينار	٢ سير / ٣٦ دينار
دواء المسك بارد	جوارش عود	نوشدارو	سفر جلی مسهل
٣ سير / ٧٢ دينار	٥ سير / ٣٠ دينار	٥ سير / ٢٥ دينار	٥ سير / ٦٠ دينار
اطريفل	شربت بنفشه	ريوند چيني	پوست هليله زرد

۴ سیر / ۸ دینار	۲ سیر / ۳۶ دینار	۱۰ سیر / ۲۰ دینار	۵ سیر / ۸ دینار
معجون خیار شنبیر	شربت گاو زبان	اطریف	تریاق فاروق
۵ سیر / ۶۰ دینار	۱۰ سیر / ۲۰ دینار	۱۰ سیر / ۱۶ دینار	۷۵ دینار
فلونیا	سفوف سورنجان	تخم به	روغن بادام
۲ سیر / ۱۰ دینار	۴ سیر / ۴۰ دینار	۳ سیر / ۱۵ دینار	۳ سیر / ۱۸ دینار
میوه آخر روز	افیون	کوکنار	
۲۴ دینار	۱۲ دینار	۶ دینار	

مزوره و غیره

مزوره	بهای هیمه مزوره
۹۰ دینار	۶۰ دینار
مرغ	
۲۴ دینار	
زرشک	
۶ دینار	

[مهرها:]

- سلیمان بن محمد باقر الرضوی ۱۰۸۴
- تقی‌الدین محمد الرضوی ۱۰۷۷
- یا اکرم الاکرمین
- یا امام جعفر ادرکنی

سند شماره ۱

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مدیریت امور اسناد و مطبوعات،
سند شماره ۳۳۵۲۲ صفحه ۵۵

Handwritten text in Arabic script, likely a manuscript page. The text is arranged in several columns and includes a large, stylized signature or heading in the center. The handwriting is dense and characteristic of classical Islamic manuscripts.

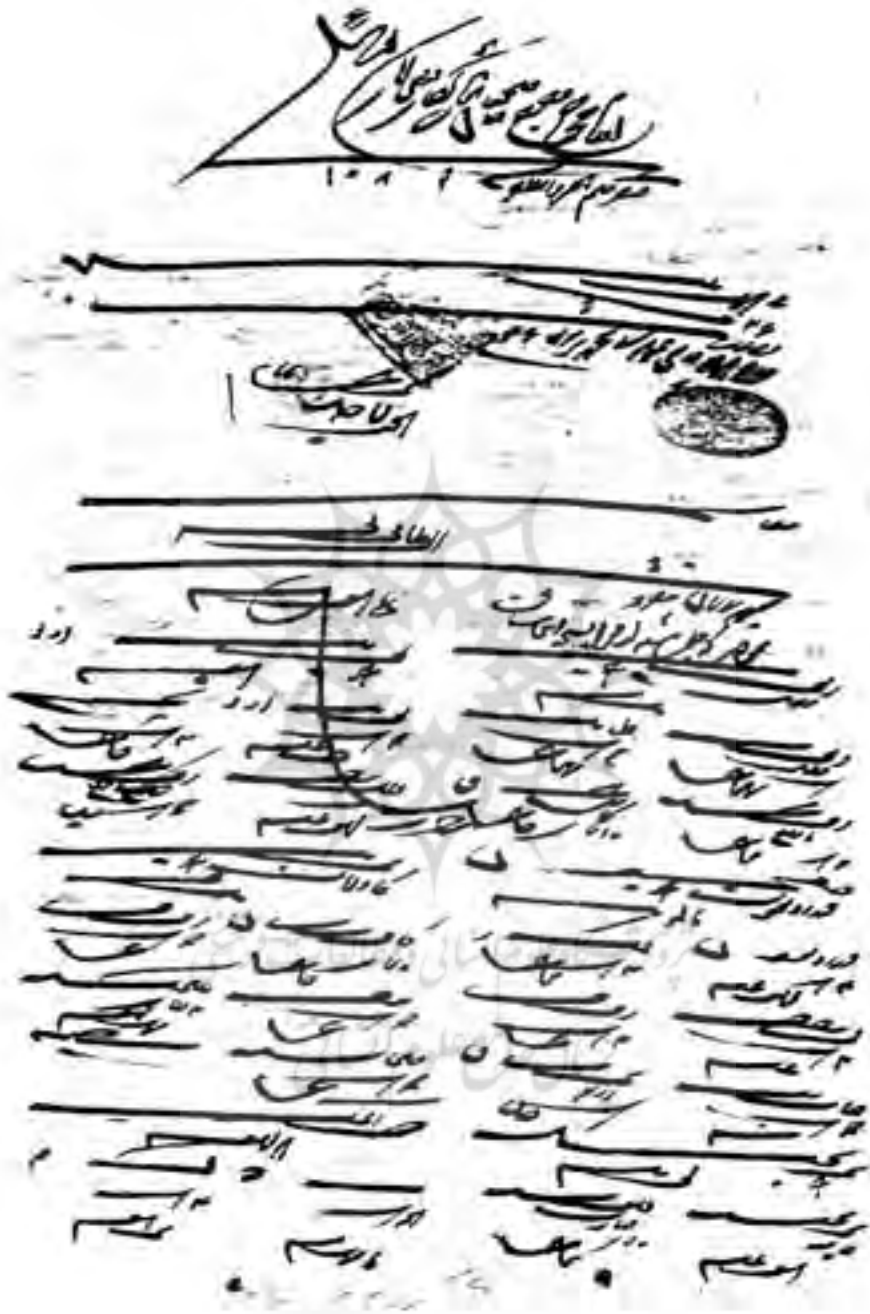
سند شماره ۲

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مدیریت امور اسناد و مطبوعات،

سند شماره ۳۳۵۲۲ صفحه ۵۷

Handwritten manuscript in Persian script, likely a list of titles or a table of contents. The text is arranged in several columns and rows, with some entries underlined. The handwriting is in a traditional style. A large watermark is visible in the center of the page, featuring a circular emblem with a crown and the text "کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران" (National Library of the Islamic Republic of Iran) and "مجموعه خطی" (Manuscript Collection). Below the watermark, there is a printed title in Persian: "پژوهش‌ها در علوم انسانی و مطالعات فرهنگی" (Researches in Humanities and Cultural Studies) and "مجله علمی-پژوهشی" (Scientific-Research Journal). At the bottom of the page, there is a printed page number "۲" (2).

سند شماره ۳

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، مدیریت امور اسناد و مطبوعات،

سند شماره ۳۳۵۲۲ صفحه ۴۹

پی‌نوشت‌ها:

۱. خط سیاق: طریقه‌ای در دفترداری و محاسبات که در آن، از علائم و قواعد خاصی برای نوشتن مقادیر نقدی و جنسی استفاده می‌شد. (فرهنگ بزرگ سخن، ذیل واژه سیاق)
۲. روزنامه‌چه: دفتری که جمله مقررات اموال دیوان و اخراجات و غیره را - که واقع شود - روز به روز با ملاحظه ذکر ماه و سال در آن ثبت کرده باشند. فروغ اصفهانی، محمدمهدی. (۱۳۷۸). *فروغستان (دانشنامه فن استیفا و سیاق)*. ایرج افشار (کوششگر). تهران: میراث مکتوب، ص ۲۵۹؛ دفتری که در آن محاسبات یومیه را نویسند. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه روزنامه‌چه)
۳. صاحب‌جمعان: در روزگار صفویه، صاحب‌جمع مسئول ضبط و تحویل نوعی اموال دیوانی بود، مانند صاحب‌جمع خزانه، صاحب‌جمع میوه‌خانه و... (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه صاحب‌جمع)
۴. بیوتات: جمع بیوت. در دوره صفویان، کارگاه‌هایی که ضروریات و حوایج دستگاه سلطنتی را تدارک و تهیه می‌کرد (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه بیوتات)؛ در مجموعه آستان قدس رضوی، هریک از بخش‌ها و تأسیسات داخلی بوده است.
۵. سرکار فیض آثار: سرکار؛ یکی از القابی که در تعظیم و تکریم شخص استعمال می‌کنند (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه سرکار)؛ سرکار فیض آثار: از عنوان‌هایی است که به دستگاه منسوب به حضرت رضا(ع) گفته می‌شد.
۶. تقویم ترکان یا دوازده حیوانی، از جمله تقویم‌های کهن و مشهور است که در آن، بعد از یک دور دوازدهساله، نام حیوانات و سال منسوب بدان‌ها از نو تکرار می‌شود. این نام‌ها، عبارت‌اند از: ۱. سیچقان (موش)؛ ۲. اود (گاو نر)؛ ۳. بارس (پلنگ)؛ ۴. توشقان (خرگوش)؛ ۵. لوی (نهنگ)؛ ۶. ئیلان (مار)؛ ۷. یونت (اسب)؛ ۸. قوی (گوسفند)؛ ۹. بیجین (میمون)؛ ۱۰. تخاقوی (مرغ خانگی)؛ ۱۱. ایت (سگ)؛ ۱۲. تونگوز (خوک). نبئی، ابوالفضل.

- (۱۳۶۵). *تقویم و تقویم‌نگاری در تاریخ*. مشهد: آستان قدس رضوی، صص ۸۱-۹۷.
۷. [مُ زَ وَ ر] مزوره مؤنث مزور. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژگان مزوره، مزوره، مزور)
۸. تریاقات، جمع تریاق، معرب تریاک؛ معجونی مرکب از داروهای مسکن و مخدر که به عنوان ضد دردها و سموم به کار می‌رفته است. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه تریاق)
۹. جوارشات، جمع جوارش، معرب گوارش؛ ترکیبی است که جهت هضم طعام خورند. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه جوارش)
۱۰. معاجین، جمع معجون؛ به اصطلاح اطبا، ادویه‌ای از چند سائیده که به شهد یا قوام قند آمیخته باشد، خواه خوشمزه باشد یا تلخ. (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه معجون)
۱۱. سفوفات، جمع سفوف؛ هر نوع داروی خشک که به صورت گرد باشد. (فرهنگ بزرگ سخن، ذیل واژه سفوف)

از آن‌جا که داروهای گیاهی در اسناد مذکور، به خط دشوار دیوانی نگارش یافته، خواندن آن‌ها دشوار است. با مراجعه به منابع از جمله عقیلی خراسانی. (۱۳۵۵). *مخزن‌الادویه*، تهران: بی‌نا؛ مؤمن حسینی طبیب، محمد. (۱۳۳۸). *تحفه حکیم مؤمن*. تهران: کتابفروشی مصطفوی، و فرهنگ‌های لغت از جمله *لغتنامه دهخدا*، سعی گردیده تا اسامی داروها صحیح خوانده و بازنویسی شوند.

کتابنامه:

- الگود، سیریل. (۱۳۵۷). *طب در دوره صفویه*. محسن جاویدان (مترجم). تهران: دانشگاه تهران.
- بسطامی، نوروزعلی. (۱۳۱۵ق). *فردوس التواریخ*. بی‌جا: چاپ سنگی.
- ترکمان، اسکندر بیگ. (۱۳۸۲). *تاریخ عالم‌آرای عباسی*. (ج ۱). ایرج افشار (کوششگر). تهران: امیرکبیر.